

Maria Rita Leto

*Università degli Studi "G. d'Annunzio" Chieti-Pescara
Original scientific paper*

Kava i kavane u hrvatskoj i talijanskoj književnosti

U ovom se radu prikazuje slika kave (i kavana) u hrvatskoj i talijanskoj književnosti, počevši od njezina pojavljivanja u Europi do naših dana. Kavi se, naime, već od početka pripisuje veliko simboličko značenje, što je čuvar tradicije navelo na stanoviti otpor. Veoma popularnu u Otomanskom Carstvu, kavu se smatralo gorkim, čak *vražjim* napitkom kojemu se suprotstavljalo tradicionalno, autohtono Bahkovo piće, stvarajući tako opoziciju između Istoka i Zapada, moderniteta i tradicije, strane i domaće kulture. Odraze tih opozicija nalazimo i u književnim

tekstovima u kojima se kava počinje spominjati. U sklopu mnogih diskursa koje je moguće tkati oko kave, koju se smatra socijalnom i kulturnom praksom, htjela bih uzeti u obzir način na koji kava i kavane zauzimaju središnje mjesto u hrvatskoj (i djelomično u talijanskoj) književnosti, jer svakodnevni ritual ispijanja kave može biti istančana metafora u mnogim književnim tekstovima.

Ključne riječi:

kava, hrvatska književnost, talijanska književnost, Balkan, miteuropska kultura

*O, ta kavana žuta, užasna,
našoj misli svjetli je azil!*
Miroslav Krleža

Mnogo je pojedinosti vezanih za kavu o kojima znamo malo, kao što je, primjerice, njezino podrijetlo, za koje se vežu mnoge legende.¹ Pouzdano se zna da je kava

¹ Najpoznatija je ona legenda prema kojoj je neki čobanin imenom Kaldi doveo svoje koze na visoravan Kaffa u Abesiniji (Etiopija). Primjetio je da su, hraneći se crvenim bobicama i lišćem jedne biljke, postale posebno živahne. I on sam je kušao, a zatim brao bobice, pržio ih i od toga pravio napitak. Prema toj legendi, podrijetlo kave smješta se u Etiopiju, gdje to divlje grmlje raste i odakle dolazi ime, to jest od provincije Kaffē. No to, kao i mnoge druge pojedinosti koje se tiču kave, nije sigurno. Druga se legenda odnosi na proroka Muhameda kojemu je, dok je bio bolestan, arhandeo Gabrijel pružio šalicu crnog napitka, pa je prorok odmah ozdravio. Neki tvrde da kava potječe s arapskog poluotoka, pa bi njezino ime bilo vezano za arapsku riječ *ghahweh* – koja znači *bijelo vino*, a općenito *napitak* – i koja je, preko turske *kahve* postala, *kava* i *caffē*. Kava se iz Etiopije ili s Arapskog poluotoka svakako proširila u Jemen,

od XVI. stoljeća nadalje uvelike prisutna u Otomanskom Carstvu: u Istanbulu su prvu kavanu čije nam je ime poznato otvorila, navodno, dvojica Sirijaca. Zvala se, veoma simbolično, *Škola obrazovanih ljudi*, a to znači da već od početka kava nije bila percipirana samo kao običan napitak, nego da se ispijanje kave odmah povezi-valo s učenim, političkim, umjetničkim razgovorom. O velikom širenju kavana u Otomanskom Carstvu u XVII. stoljeću postoje brojna svjedočanstva putnika koji, prolazeći Balkanskim poluotokom, opisuju *neugodno, užasno, vražje piće*, nalik nekoj vrsti otrova koji Turci piju sa zadovoljstvom.² Potvrda o tome nalazi se i u starijoj hrvatskoj poeziji, u komičnom spjevu *Derviš*, koji je dubrovački pjesnik Stije-
po Đurđević napisao najvjerojatnije između 1619. i 1631. godine. To je monolog u kojemu, parodirajući konvencije petrarkističke ljubavne poezije, muslimanski ispo-
slnik, stari derviš Dedo, zaljubljen u kršćanku, opisuje svoje fizičke i psihičke patnje:

Plaćan Dedo već ne ruča
niti veće kafu srka,
neg gologlav, bez papuča
po najvećem snijegu trka
cić plamena kim ga goriš –
urušen sam Dedo derviš!³

Ne piti kavu znak je nenormalne situacije, ukazuje na zabrinjavajuće stanje bola i tuge zaljubljenog i neutješnog udvarača. U ovom spjevu, podjednako kao što to čini turcizmima i terminima muslimanske-aljamiado književnosti, koja je bila u cvatu u XVII. stoljeću, dubrovački pjesnik karakterizira muslimanski svijet i posredstvom kave. Originalna kombinacija petrarkističkih izraza i turcizama s kulturološkim elementima muslimanskog svijeta «plod je onodobnog prožima-
nja dviju kultura, koje su i na planu religije imale u samom Dubrovniku jedan spomenik suživota, a to je bila u starom gradu muslimanska bogomolja – dža-

gdje se u gradu Al Makka > Mocha oko XIII. stoljeća navodno pila prva šalica, a iz Jemena se ubrzo proširila među islamskim svijetom, u Meku, Kairo i Siriju.

- 2 Usp. BOŽIDAR JEZERNIK, *Europa selvaggia. I Balcani nello sguardo dei viaggiatori occidentali*, trad. di GIANNA MASOERO, Torino, EDT, 2010 [Wild Europe. The Balkans in the Gaze of Western Travellers, London 2004].
- 3 STIJEPO ĐURĐEVIĆ, *Derviš*, u: *Zbornik stihova XVII. stoljeća*, prii: RAFO BOGIŠIĆ, Zagreb, Matica hrvatska – Zora, 1967, str. 96.

mija koja je postojala sve do potresa 1667. namijenjena musafirima – putnicima Muslimanima koji su dolazili u Dubrovnik trgovačkim poslovima [...]».⁴

Već je tijekom XVII. stoljeća vražje piće, piće koje je Bog stvorio crnim kako bi ga prilagodio boji vraga,⁵ postalo tako popularno da su se kavane nalazile u svim najvećim europskim gradovima. Zanimljivo je da i Francuzi, i Englezi, i Talijani sebi pripisuju čast otvaranja prve kavane: *La Grande Encyclopédie*, naimе, tvrdi da je prva kavana otvorena u Marseilleu 1654., *Encyclopedia Britannica* smješta je u Oxford 1652., a talijanska *Enciclopedia Treccani* pronalazi je u Mletcima oko 1640.⁶ Najveću zaslugu za širenje kave u Europi *Enciclopedia Treccani* pripisuje također Veneciji. Podatak da se u Splitu, i općenito u cijeloj Dalmaciji i Crnoj Gori, u XVIII. stoljeću upotrebljavao termin *kafeterija* nedvojbeno potvrđuje u svemu tome veliku ulogu Mletačke Republike, kao i činjenicu da se u tim krajevima kava širila zahvaljujući sposobnostima mletačkih trgovaca. Nije slučajno da se kava prvi put spominje u tekstu *Relazione agli ambasciatori Veneti al Senato*, koji je napisao *bailo* Francesco Morosini nakon povratka iz Istanbula godine 1582. Opisujući i kritizirajući turske navike, jer tamošnji ljudi gube vrijeme sjedeći satima bez posla, Morosini u svojem izvještaju piše: «Tutta questa gente è molto vile, di costumi bassi e di pochissima industria, di maniera che per il più consuma il tempo in grandissimo ozio. Quasi di continuo stanno a sedere, e per trattenimento usano bere pubblicamente, così nelle botteghe come anco per le strade, non solo uomini bassi ma ancora de' più principali, un'acqua negra bollente quanto possono sofferire, che si cava d'una semente che chiaman caveè, la quale dicono che ha virtù di far stare l'uomo svegliato».⁷ Uz Veneciju je vezan i prvi europski opis biljke kave koji se nalazi u knjizi *De plantis Aegypti* botaničara i liječnika Prospera Alpina (Prosper Alpinus, 1553. – 1617.)⁸ iz 1592. godine, u kojoj se, u obliku dijaloga, govori o do tada nepoznatim biljkama koje je on imao

4 NASKO FRNDIĆ, *Jezični i sadržajni aspekti Đurđevićeva "Derviša"*, «Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu», XX (1994), 1, str. 153–154.

5 Usp. BOŽIDAR JEZERNIK, *Europa selvaggia. I Balcani nello sguardo dei viaggiatori occidentali*, cit., str. 190.

6 Ivi, str. 191.

7 GIANFRANCESCO MOROSINI, *Relazione di Gianfrancesco Morosini, bailo a Costantinopoli, letta in Senato l'anno 1585, in Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, Serie III, vol. III, a cura di Eugenio Albèri, Firenze, Società Editrice Fiorentina, 1855, str. 267–268.

8 Neki smatraju da prvi opis kave dugujemo njemačkom botaničaru Leonardu Rauwolfu koji je sa svojih putovanja na Bliski istok (1573. – 1575.) donio nepoznate biljke, među kojima i biljku kave.

priliku promatrati za svog putovanja u Egipt u pratnji venecijanskog konzula Giorgija Emoa, a to su baobab, banana i kava.

Ako je uloga Mletaka u širenju kave u Europi neosporna, veći udio u tome zasigurno imaju Otomansko Carstvo i Balkanski poluotok. Postoji priča da su Turci, povukavši se iz Beča 1683., ostavili nekoliko vreća nepoznatog zelenkastog zrnja koje je poljski avanturist Georg Franz Kolschitzky, koji je prethodno dugo boravio u Istanbulu, prepoznao i zatražio ga kao poklon za svoje zasluge u ratu. Njime je pravio kavu i otvorio prvu kavanu u Beču. Može biti da je i to legenda, ali ipak rasvjetljava putove prodora kave u Europu.⁹ Uz opsadu Beča vezan je i podatak iz života bolonjskog grofa Ferdinanda Luigija Marsiglija kojeg su kao vojnika zarobili Turci i prodali jednom paši: «Condottisi i Turchi sotto a Vienna fu dato per servitore del credenziere del suo padrone, il quale teneva bottega da caffè, e fu forzato ad apprestare la bevanda e presentarla agli avventori ».¹⁰ Kao posljedica toga iskustva najvjerojatnije je nastala rasprava *Bevanda asiatica*¹¹ koju je Marsigli objavio u Beču već 1685. godine i u kojoj najprije opisuje biljku, a potom otkriva sve tajne pripreme odlične kave.

Kava, koja je na početku naišla na otpor,¹² brzo je osvojila zapadni svijet te na kraju XVII. stoljeća postala simbolom moderniteta koji treba ili odbiti u ime vjernosti klasičnoj tradiciji ili oduševljeno primiti. O kavi piše, naizgled s prezirom, prirodoslovac i pjesnik na dvoru Medicija Francesco Redi. U poznatoj čikaladi¹³ *Bahko u Toskani*, sastavljenoj od 440 stihova, koju je Redi recitirao u Akademiji della Crusca 1666. godine te, proširenu na 980 stihova, objavio 1685., bog Bahko pozove Arijadnu na livadu blizu Firence da zajedno piju vino i tako zaborave životne tuge. Hvaleći dobro i ljekovito vino, Bahko prezire sve druge napitke, to jest čaj, čokoladu, pivo (*cervogia*), a nadasve gorku i škodljivu kavu, izmišljenu u Tartaru, koju on dragovoljno ostavlja Arapima i Janičarima.

9 Podjednako je značajan podatak da je pojava prve *coffee-house* u Londonu također vezana za Balkan jer je vlasnik bio izvjesni Paskva Roze, po nekima Grk iz Smirne, a po drugima Dubrovčanin.

10 GIAMBATISTA BASEGGIO, *Marsigli (Ferdinando)*, in *Biografia degli italiani illustri nelle scienze lettere e arti del secolo XVIII e de' contemporanei*, vol. VIII, a cura di EMILIO DE TIPALDO, Venezia, 1841, str. 276.

11 LUIGI FERDINANDO MARSIGLI, *Bevanda asiatica brindata all'Eminentissimo Bonvisi, nunzio apostolico appresso la Maestà del l'imperatore, da Luigi Ferdinando co. Marsigli che narra la historia medica del caffè*, Vienna, Appresso Gio.Va Ghelen, 1685.

12 Engleske su žene, primjerice, 1694. godine potpisale peticiju zahtijevajući da vlada zabrani kavu jer škodi njihovim muževima. Katolička crkva na početku se opirala "sotonskom napitku", ali nakon što je papa Clemente VIII. navodno kavu kušao, izjavio je da ju treba "krstiti" i usvojiti te je odustao od zabrane.

13 Izvorni talijanski naziv za ovu književnu vrstu je *cicalata*, a riječ je o šaljivoj poemi koja se tijekom XVI. i XVII. stoljeća čitala u akademijama nakon gozbi.

Non sia già, che il Cioccolatte
V'adoprassi, ovvero il Tè,
Medicine così fatte
Non saran giammai per me:
Beverei prima il veleno
Che un bicchier, che fosse pieno
Dell'amaro e reo Caffè:
Colà tra gli Arabi,
E tra i Giannizzeri
Liquor sì ostico,
Sì nero e torbido
Gli schiavi ingollino.
Giù nel Tartaro,
Giù nell'Erebo
L'empie Belidi l'inventarono,

E Tesifone e l'altre Furie
A Proserpina il ministrarono;
E se in Asia il Musulmano
Se lo cionca a precipizio,
Mostra aver poco giudizio.
Han giudizio, e non son gonzi,
Quei toscani bevitori,
Che tracannano gli umori
Della vaga, e della bionda,
Che di gioja i cuori inonda,
Malvagia di Montegonzi [...].¹⁴

Za kavu se, međutim, Redi zanimao i kao znanstvenik, o čemu svjedoči rukopis sačuvan u firentinskoj Knjižnici Marucelliana (Fondo Redi, Ms. 26), naslovljen *Osservazioni sulle coccole del caffè e sopra altri vegetali*, koji sadrži nekoliko zapažanja o sastojcima bobica kave. Povrh toga, iz privatnih pisama saznajemo da je

14 FRANCESCO REDI, *Raccolta delle poesie di Francesco Redi*, Londra, 1781, str. 8–9.

Redi ne samo kavu volio i rado ju pio nego je sebe smatrao savršenim kavanarom jer ne pije kavu sa šećerom, isto kao što savršen vinopija u vino ne stavlja vodu.¹⁵ Iz pisama je razvidno: kada ne piše pjesme, savjetuje da ju se konzumira, priznajući da je vino škodljivo te da je mnogo bolje piti kavu. U čikaladi je, međutim, pjevao kao pjesnik, a ne kao filozof,¹⁶ o čemu i sam piše u pismu mons. Rinaldu degli Albizi od 28. 12. 1688., gdje opširno objašnjava svoj odnos s kavom.

Ha ragione V. Sig. Illustriss. e Rever. a domandarmi se nell'animo mio veramente io approvi o condanni la bevanda del caffè, mentre nel mio Ditirambo di Baccho in Toscana sembra che io l'abbia biasimato, ma poscia è noto che io talvolta ne beva. Confesso che non di rado io ne bevo, anzi quando talvolta la mattina non voglio, o non posso desinare, invece di esso desinare, prendo una o due chicchere di caffè, che mi toglie la sete, mi conforta lo stomaco e mi fa altri beni [...]. Confesso che il caffè non lo beverei mai al bicchiere, poichè i galantuomini e civili han costume di pigliare il caffè non nel bicchiere, ma bensì nella chicchera di porcellana, o per lo meno di terra finissima di Savona, e così è la moda. Osservi parimente V. Sig. Illustriss. e Reverendiss. che nel Ditirambo ho biasimato il caffè amaro e reo, e non già il caffè dolce e buono, il quale è da me approvato.¹⁷

I dok Francesco Redi, barem kao pjesnik u ime tradicije izabire vino i protivni se kavi, nešto kasnije dubrovački pjesnik Ignjat Đurđević u latinskoj pjesmi *Caphei Thracis in plantam sui nominis metamorphosis* (*Kafej Tračanin pretvoren u biljku istog imena*),¹⁸ to jest u četvrtoj pjesmi, u zbirci *Poetici lusus varii*, odnosno klasičnom mitu o Bakhju, bogu proljeća i vina, dodaje mit o Kafeju. Kava, to jest pretvorba Capheija u biljku istoga imena, poprima veliko simboličko značenje ako se taj novi mit poveže s klasičnom tradicijom. U tom tekstu, za razliku od Redijeve, kava utjelovljuje modernitet koji se mora prihvatiti, premda potječe iz

15 «Bisogna che io sia diventato un caffeista perfetto, perché quando bevo il caffè non mi piace mettervi lo zucchero, in quella guisa che a' perfetti bevitori del vino non piace mettervi l'acqua», FRANCESCO REDI, *Opere*, vol. IV, Società Tipografica de' Classici Italiani, Milano, 1811, str. 410.

16 «[...] che quivi ho cantato da Poeta, e non mica da Filosofo», *Raccolta scelta di prose italiane*, vol. II, a cura di GIOVANNI FLAUTI, Napoli, Gabinetto Bibliografico e Tipografico, 1850, str. 104–105.

17 *Ibid.*

18 Đurđićeva se latinska zbirka nalazi u rukopisu s početka XVIII. stoljeća, datiranom *ab anno domini 1703. ad annum 1708.*

egzotičnih krajeva.

Kafej, rodом Tračanin, prezirući Bakhov napitak koji kvari hrabre Arape, najprije iščupa lozu i zgnječi grozdove, a potom, izjavivši da bi narodima davao pehare svoje krvi, nahrupi na boga vina i njegovu pratnju. Bakho ga tada pretvori u biljku i bobice čiji će uzavreli sok piti svi narodi: «[...] I tako suđeno bješe da Kafej / Osvetnik protjera otud tog mekušnog Bahkusa boga».¹⁹ U tematici Đurđevićeve latinske zbirke *Poetici lusus varii* vidljiv je utjecaj baroknih i arkadskih latinista s kojima je imao priliku družiti se za vrijeme svojeg boravka u Italiji, gdje su, kao što se pretpostavlja, nastale te pjesme. Osim metamorfoze Capheija, u Đurđićevoj zbirci ima još primjera metamorfoze duhana, kakaa i baruta, koje su srodne pjesmama u prvoj knjizi *Arcadum Carmina* (1721.), u kojoj su i arkadski pjesnici pjevali o nepoznatim jelima i pićima koja su tada ulazila u modu,²⁰ a pogotovo o čokoladi. Zahvaljujući vrlo živovj trgovini između Dubrovnika i Otomanskog Carstva kava se zasigurno pojavila vrlo rano u Dubrovačkoj Republici, no u Đurđevićevu se vrijeme svejedno radilo o novosti. Baviti se predmetom koji se tek pojavio i povezati ga s latinskom književnošću (Đurđević je bio vrstan poznavatelj Ovidija) značilo je, sukladno težnjama pjesnika Arkadije, unijeti taj predmet u okrilje svoje tradicije, pokušavajući ga objasniti u svjetlu zapadne povijesti i time prihvatiti mogućnost kontaminacije i osmoze kultura. Dok Redi kao pjesnik odbacuje sve što nije dio tradicije, a za njega su pametni samo «quei toscani bevitori» koji piju zdravo, poznato vino, Đurđević prihvaća jarosnog Kafeja, čiju «krvcu uzavreli srću iz fildžana»²¹ narodi.

Na Balkanu kava simbolično predstavlja spoj dijakronijskih i sinkronijskih razmjena. Prve kafeterije (ili kavane/kafane) u Otomanskom su Carstvu, naime, od samoga početka imale društvenu, kulturnu i političku funkciju te su postale prava institucija, ali su uvijek bile vezane za muslimansko-turski, muški, tradicionalni i patrijarhalni svijet. Prenesene u Europu, međutim, pretvaraju se u nešto drugo, postaju izraz jedne druge civilizacije i u tom se novom obliku vraćaju

19 «[...] Sic ultor ab orbe/ Pellit adhunc mollem Capheus post fata Lieum», IGJAT ĐURĐEVIĆ, *Caphei Thracis in plantam sui nominis metamorphosis*, u: *Hrvatski latinisti Croatici auctores qui latine scripserunt*, II, prii. VELJKO GORTAN – VLADIMIR VRATOVIĆ, Zagreb, Matica hrvatska – Zora, 1970, str. 220.

20 Usp. MIRKO DEANOVIĆ, *Odrzi talijanske akademije "degli Arcadi" preko Jadrana*, II, «Rad JAZU» 250 (1935), str. 69.

21 «Deque suo Capheo succos paterasque calentes / Mutato de fratre bibunt [...]», IGJAT ĐURĐEVIĆ, *Caphei Thracis in plantam sui nominis metamorphosis*, cit., str. 221.

na Balkan, bilo kao miteuropske zagrebačke, dalmatinske ili sarajevske kavane, bilo kao beogradske kafane, koje oponašaju atmosferu Montmartra. U Italiji²² su se kavane, od prve, prema nekima otvorene u Mletcima (na Trgu svetog Marka), a prema drugima u lučkom gradu Livornu, vrlo brzo razvijale. Dovoljno je spomenuti poznatu Goldonijevu komediju *La bottega del caffè* iz 1750. i manje poznatu, a istoimenu komediju Giorgija Giulinija,²³ napisanu 1747. godine, da se shvati kako su kavane postale javni prostor koji će brzo zadobiti sve značajke institucije slobodne razmjene mišljenja, odnosno mjesto gdje se diskutira, čitaju novine, stvaraju politički pokreti i umjetnički pravci, ukratko gdje se ostvaruju uvjeti za formiranje modernog društva. Jedna od najznačajnijih pojava talijanskog prosvjetiteljstva zove se, nipošto slučajno, *Il Caffè*. Radi se o poznatom časopisu koji je Pietro Verri izdavao od 1764. do 1765. u suradnji s članovima Akademije Pesnica (*Accademia dei Pugni*), među kojima je bio i Cesare Beccaria (autor čuvenog traktata *Dei delitti e delle pene*). Članci časopisa, koji je izlazio u Bresciji da bi izbjegao austrijske cenzure, govore najviše o etičkim i političkim problemima ondašnjeg društva, a poticaji su im dolazili, kao što Verri otvoreno piše u predgovoru, od časopisa *The Tatler* i *The Spectator*, to jest one novinarske engleske proze koja je nastala pedeset godina prije toga i koja je označila početak modernog novinarstva. Verrijev se časopis zove *Il Caffè* jer se, kao i u slučaju *The Tatlera*, insinuira da se radi o razgovorima vođenima u kavani, a u talijanskom slučaju riječ je o kavani Grka Demetriososa u Milanu, gdje se pije «[...] un caffè che merita il nome veramente di caffè; caffè vero, verissimo di Levante, e profumato col legno d'aloë, che chiunque lo prova, foss'anche l'uomo più grave, l'uomo più plumbeo della terra, bisogna per necessità si risvegli, e almeno per una mezz'ora diventi uomo ragionevole».²⁴ U Verrijevu predgovoru slijedi i opis Demetriososove kavane koja ima ugodne stolice, ogledala i kristale, a nadasve novine iz cijele Europe: «[...] in essa bottega, chi vuol leggere trova sempre i fogli di novelle politiche [...]. In essa bottega, v'è di più un buon atlante che decide le questioni

22 Na talijanskom prostoru gdje se pije kava, u početku se javlja *la bottega del caffè* (ili *da caffè*, ili *di caffè*), a prva potvrda o njoj potječe iz godine 1694., dok tijekom XVIII. stoljeća ova lokucija supostoji s *caffè*, terminom koji je prevedenica francuskoga *café*.

23 Milanski povjesničar i grof Giorgio Giulini (1714. – 1780.) napisao je nekoliko komedija, među kojima i *La bottega del caffè*, koja je ostala neobjavljena.

24 PIETRO VERRI, *Scritti vari*, vol. II, ordinati da GIULIO CARCANO, Le Monnier, Firenze, 1854, str. 4.

che nascono nelle nuove politiche; in essa bottega, perfino si radunano alcuni uomini, altri ragionevoli, altri irragionevoli; si discorre, si parla, si discute, si scherza, si sta sul serio». ²⁵ Ovaj opis predstavlja tipičnu kavanu koja se tijekom XVIII. i XIX. stoljeća širila ne samo po Italiji nego i po cijeloj Europi, a fenomen se proširio do te mjere da kavane postaju, kao što George Steiner tvrdi, jednom od važnih značajki ideje Europe: «Označite kartu kavana i dobit ćete jedno od bitnih obilježja “ideje Europe”. Kavana je mjesto za sastanak i urotu, za intelektualnu raspravu i ogovaranje, za *flaneura* i pjesnika, ili metafizičara sagnutog nad svojom bilježnicom. Otvorena je svima, a opet je i zatvoreni klub, masonerija političkog ili umjetničko-književnog prepoznavanja i programatske nazočnosti. Šalica kave, čaša vina ili čaj s rumom osiguravaju poprište gdje se može raditi, sanjariti, igrati šah ili jednostavno grijati se cijeli dan. Ona je klub duha i *poste restante* bezdomnih». ²⁶

Ako je, dakle, u Italiji već od XVIII. stoljeća kava bila prihvaćena i postala dijelom tradicije i svojevrsni nacionalni simbol (Verrijev časopis imao je i protu-austrijsko značenje), dva teksta hrvatske književnosti s početka XIX. stoljeća pokazuju da je kava još uvijek bila percipirana kao nešto tuđe što kvari zdrave, stare navike. Junije Rastić (Resti), isusovački učenik i član Arkadije te, prema Vratoviću, «prvi među dubrovačkim klasicistima», ²⁷ u latinskoj satiri *Agglomani – Gallomani*, ²⁸ koja je također inspirirana Addisonovim tekstovima u časopisima *The Tatler* i *The Spectator*, ²⁹ opisuje kavanske razgovore. Pjesnik usput uđe u kavanu, gdje se nalazi mnogo ljudi i mladih i starih, svi piju «čaćicu crne kave, gorke vode od arapske leće, [...] kao nešto zgodno za glavu i želudac». ³⁰ Odmah počinje živahna prepirka o politici Francuza i Engleza, netko je za prve, netko za druge. Svi čitaju novine, svi su najinformiraniji, svi žele tuđu pozornost. Na kraju

25 *Ibid.*

26 GEORGE STEINER, *Ideja Europe*, prev. NIKICA PETRAK, Zagreb, Antibarbarus, 2009, str. 8. [The Idea of Europe: An Essay, Amsterdam, 2004].

27 *Hrvatski latinisti Croatici auctores qui latine scripserunt*, II, prii. VELJKO GORTAN – VLADIMIR VRATOVIĆ, Zagreb, Matica hrvatska – Zora – PSHK, 1970, str. 776.

28 Satire je Rastić napisao između 1804. i 1810., a izdao ih je nakon njegove smrti prijatelj Appendini, godine 1806., u Padovi.

29 Usp. MILIVOJ ŠREPEL, *O latinskoj poeziji Junja Restija*, «Rad JAZU», CXIV (1893), str. 121–123.

30 «Nigrae undae cyathos, Panchaeae lentis amara / Pocula, sed capiti et stomacho opportuna [...]», JUNIJE RASTIĆ, *Agglomani – Gallomani*, u: *Hrvatski latinisti*, II, cit., str. 782.

to dosadi pjesniku koji odlazi iz kavane, smatrajući da jednima i drugima treba liječnik. U spomenutoj satiri kavana predstavlja mjesto uzaludnih razgovora i gubitka vremena, ali istovremeno i mjesto moderniteta koju Resti žestoko odbija. U satirama, naime, smatra neizmjerljivo glupim ne samo kavansko politiziranje nego i «ponašanje suvremene mladeži (od odijevanja, preko brbljanja na stranim jezicima, do sentimentalnih zanosa) [...]»; ideje modernih filozofa, u kojima prepoznajemo enciklopediste; dubrovačke karnevalske i kazališne običaje; poremećene društvene uloge spolova; škodljive posljedice širenja tiska».³¹

Više-manje istih godina kad Rastić u Dubrovniku izlaže izrugivanju kavanske razgovore, u Zagrebu o kavi piše Tito Brezovački u svojoj komediji *Matijaš Grabancijaš dijak*, prikazanoj i tiskanoj 1804. godine. Matijaš, glavni lik i čovjek koji se razumije u čarolije (“grabancijaš” dolazi od talijanske riječi “negromazia”), uključuje se u razgovor krznara Vuksana sa susjedom Smolkom pa zajedno komentiraju situaciju u Hrvatskoj, gdje vlada licemjerje i nikome nije stalo do pravde. Nakon toga Smolko ih pozove na ručak, ali Vuksan odbije jer je već «doma ručkal slivovu juhu z medom i z mlekom». Matijaš odgovori da je to kava «ali ju vi nećete s pravem imenom krstiti».³² Bilo je, dakle, sasvim uobičajeno da se kava spravljala iz raznih sastojaka jer, kao što je primijetio Vuksan, otkad je poskupjela, škrtice su:

zmislili [...] vsakojački način kave: jedni opečeju čička, drugi kostonja, tre-tji nekakve zemelske mandale, ovi krumpira, oni merlina, nekoji žira, to si skuhanju kakti kavu i vputiju sami sebe i svoju mošnju da je kava, ter to na tuliko da su pripravni prisegati, da je takva kaluža tak dobra, žmahna i jaka kakti kava. Ali moja žena i druge purgarice jesu spametneše i ne dadu se vu to nikak vputiti, nego kupuju pravu kavu, makar po cekinu funt; samo su pak vu tom skupe da samo 10 zrn na jednu šalicu brojiju, ar ne maraju, ako je kakti slivna juha, samo da je juha od prave kave.³³

Iz ovoga je odlomka zagrebačkog komediografa jasno da je kava već uvelike rasprostranjena, ali još uvijek skupa: *purgerice* znaju koja je prava kava, ali paze

31 NEVEN JOVANOVIĆ, *Rastić čita satire*, Split, Književni krug Split, 1997, str. 295.

32 TITUŠ BREZOVAČKI, *Matijaš Grabancijaš dijak*, prired. MILAN RATKOVIĆ, pred. DUNJA FALIŠEVAC, Zagreb, Sys print, 1996, str. 27.

33 *Ibid.*

da ne bi previše trošile pa zato stavljaju u šalicu tek 10 zrna. Konzumiranje kave, za razliku od krumpira koji je oduvijek sirotinjska hrana, kretalo se od gornjih slojeva društva prema nižim slojevima³⁴ te se i dalje percipiralo kao odraz luksuza. Poput Rastića, i Brezovački, koji preko Matijaša provodi svoj odgojni program upozoravajući sugrađane na brojne mane i poroke, smatra da je kava štetna kako za zdravlje (uzrokuje glavobolju i druge boljke) tako i za moral jer može poticati lijenost. Stoga se kavi i nadalje suprotstavljaju stari hrvatski i tradicionalni napitci i hrana:

po takvih črnih kalabužah je horvatska zemlja na nikaj došla; nikaj jakosti, nikaj modzga, nikaj đedernosti ni vu takvih obuzlivcev; drugač je to negda bilo kada pri jednom knezu Vragoviću celo leto nî već potrošeno kak jeden frtalj kave i pol frtalja cukora; ali zato pak je prpra, meda i staroga vina prez mere i vage potrošeno. Pak su onda bili ljudi čili, friški, zdravi i jaki kakti oroslani, ali vezda, poklam vsako jutro na posteli kavu srčeju, imaju slabe želuce, koji posne jestvine ne moreju kuhati: dobivaju glavne boli, omiljavice, zlate žile, i glediju van kakti smrti.³⁵

Koliko je autorici poznato, u hrvatskoj književnosti ti su redci posljednji primjer izjašnjavanja protiv kave kao novotarije od koje se, u ime tradicije, treba štititi. Od kraja XIX. stoljeća nadalje tema kavane, kao simbola urbaniteta i modernosti, prisutna je kod mnogih hrvatskih pisaca, katkada do te mjere da postaje pravim književnim toposom. Dakako, kavane nisu uvijek bile prikazane u pozitivnom svjetlu; no nisu više bile percipirane kao tuđi, strani element. Dapače, kroz sliku kavane prenosi se i pogled na pitanja prirode identiteta jer se u kavanama očituju srednjoeuropski hrvatski nacionalni identitet i miteuropska kultura, koju, služeći se i ovdje metaforom kave te citirajući Antuna Gustava Matoša, možemo nazvati "bijela-kava kulturom".³⁶

34 Usp. NIKOLA BATUŠIĆ, *Svečanost gozbe i siromaštvo stola u komedijama Tituša Brezovačkoga*, «Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu», XXXI (2005), str. 150–165.

35 TITUŠ BREZOVAČKI, *Matijaš Grabancijaš dijak*, cit., str. 27.

36 Motiv bijele kave, kao simbola hrvatske miteuropske kulture, koja se suprostavlja nabijanju na kolec, što je simbol srpske prošlosti, javlja se i kod Krleže: «[...] kao biva, mudriji smo mi brate, koji stižemo ispod turskog kolca nego svi vi, koji živite o bečkoj bijeloj kavi», MIROSLAV KRLEŽA, *Zastave I*, Zagreb, Zora, 1967: 1, str. 401.

Kavane koje su se u Hrvatskoj pojavile, kao i drugdje u Habsburškom Carstvu, bile su po uzoru na bečke: njihovo smještanje u urbanom, centralnom dijelu grada, raskošan namještaj, dekoracije, tipologija gostiju, kulturne veze i sl. zrcalili su potpunu zavisnost od carskog grada.³⁷ Premda se u Zadru prva *caffetteria* ili *bottega del caffè*, nastala vjerojatno po uzoru na mletačku kavanu *Florian*, spominje već 1730., kavane su svoje zlatno doba doživjele tek kada je grad postao sjedištem namjesništva i Dalmatinskog sabora te glavnim gradom Austrijske pokrajine Dalmacije. Najpoznatija je zadarska kavana tih vremena, čiji se mit dugo zadržao u sjećanju građana, *Central*, otvorena 1891. godine. U toj su kavani, a njezina je čitaonica imala preko 50 vrsta novina,³⁸ provodili vrijeme gradski pisci i intelektualci: Vladimir Nazor, Milan Begović, Rikard Katalinić Jeretov, Jakša Čedomil i drugi.

Isti duh kozmopolitizma vlada i u zagrebačkim kavanama koje su otvarali ponajviše kavanari iz različitih krajeva Europe: Mađari, Austrijanci pa i jedan Belgijanac.³⁹ Budući da je kavana najurbaniji ugostiteljski objekt, glavne su kavane tada smještane (kao i danas) na središnjem trgu, na Harmici (odnosno na Trgu bana Jelačića). Zapadnjačka kavana simbolizirala je urbanost i modernost, a hrvatski su pisci bili ponosni i na jedno i na drugo. O tim kavanima piše August Šenoa u članku objavljenom u *Narodnim novinama* godine 1880., gdje ih uspoređuje s bečkim kavanama: «Kavanski život razvio se je u Zagrebu po modernom načinu, naročito po Bečkom kalupu»,⁴⁰ pa za *Veliku kavanu* (koja se do 1927. godine nalazila na mjestu današnjeg hotela *Dubrovnik*) piše da ta kavana nosi prikladno ime «jer u Beču neima veće».⁴¹ Tridesetak godina nakon Šenoa Antun Gustav Matoš također naglašava da zagrebačke kavane ne zaostaju za bečkima («[...] u Ilici i na donjogradskim trgovima imate kafana i hotela s komforom i poslugom najmodernijeg Beča i Berlina»⁴²), premda sliku kavane rabi i da bi podcrtao pro-

37 Usp. INES SABOTIĆ, *Stare zagrebačke kavane i krčme s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, prev. VESNA LISTIČIĆ, Zagreb, AGM i Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, 2007. Autorica govori o teatralnosti zagrebačkih kavana koje imaju «svoju scenografiju, kostime, ime, režiju i scenariji, ali nema[ju] odvojen[ui] pozornicu i gledalište jer su ovdje glumac i gledatelj jedna te ista osoba» (str. 196).

38 Usp. ABDULAH SEFEROVIĆ, *Zadar – kavane kao mjerilo uljuđenosti*, «Hrvatska revija», III (2003), str. 48–53.

39 U Zagrebu je prva kavana otvorena relativno kasno, tek godine 1749., a otvorio ju je trgovac Leopold Dun; malo zatim, godine 1756., dokumenti spominju *caffeariusa* Valentiusa Horru.

40 AUGUST ŠENOA, *Zagrebačke crtice*, «Narodne novine», 1880, 22. siječnja, str. 4.

41 *Ibid.*

42 ANTUN GUSTAV MATOŠ, *Zagreb i Zagrebi* (1912), u: A. G. MATOŠ, *Sabrana djela*, V, Zagreb, JAZU – Liber – Mladost, 1973, str. 378.

vincijalizam svojega grada: «Zagrebačka društvenost je društvenost gostionička i kafanska. Naš salon je u krčmi ili u kafani. Bez kafanara ili krčmara nema kod nas društvenosti. Zato nema kod nas prave društvenosti jer ti oblici vinskog dru-govanja izlučuju iz društva glavni društveni elemenat: ženu».⁴³

Prema kavani postoji ambivalentnost osjećaja: s jedne strane kavana je važna ustanova javne sfere, a s druge strane mjesto lijenosti i gubljenja vremena koje, prema Ujeviću, može postati čak i «grob energije».⁴⁴ U romanima Milutina Cihlara Nehajeva kavana je mjerilo urbaniteta («Veliki grad prolazi mimo kavane u svim svojim formama»⁴⁵), kavana je centar zbivanja, tamo čovjek susreće pri-jatelje, vodi žestoke rasprave, zaljubljuje se, čita novine, satima ponire u samoga sebe. No kavana, koja je tako privlačna za Nehajevljeve likove, dobiva i odigrava simboličnu ulogu u trenucima kada likovi, u dodiru s velikim gradom, nemi-novno srljaju u propast. Potkrepljuje to Nehajevljev surovi opis kavane na Bad-njak: tada ona postaje utočište samaca i očajnika koji nemaju bolje alternative, kao što je Fran Mirković (glavni lik pripovijetke *Veliki grad* iz 1919.), za kojega kavana predstavlja neku vrstu predsoblja samoubojstva: «U kavani poslije podne bude mu užasno. Prostorija bila je prazna, tek na mahove zaletjelo se unutra ne-poznato lice, da se ugrije čajem. Ni njegove kartaške partije, kojoj su dan i noć i praznik bili svejedno, ni te nije bilo».⁴⁶

Istovrsna podijeljenost osjećaja prema kavani sažeta je u članku/feljtonu *U kavani o kavani (Razmatranje oko jednog stola)* Nikole Polića iz 1921. go-dine, koji zrcali gorčinu i bol jedne generacije koju je rat uništio, kao što je uništio i kavane («O, koliko je lijepih institucija uništio gospodin Rat!»⁴⁷). U tome tekstu, premda izjavljuje da neće pisati apologiju kavane, Polić tvrdi da je «kavana vrlo važna institucija, važnija od raznih akademija te ostalih učev-nih [sic!] zavoda».⁴⁸ On hvali miteleuropsku kavanu i izričito razlikuje kavanu

43 ANTUN GUSTAV MATOŠ, *Društvenost* (1910), u: A. G. MATOŠ, cit., str. 208.

44 TIN UJEVIĆ, *Čuperci magle i koluti dima* (1938), u: TIN UJEVIĆ *Sabrana djela. Feljtoni 2. Putopisi*, XIII, Zagreb, 1965, str. 149.

45 CIHLAR MILUTIN NEHAJEV, *Canossa Moderne* (1906), u: *Hrvatska književna kritika. Nehajev i suvremenici*, V, ur. ŠIME VUČETIĆ, Zagreb, Matica hrvatska, 1964, str. 77.

46 CIHLAR MILUTIN NEHAJEV, *Veliki grad*, Zagreb, Matica hrvatska, 1919, str. 24.

47 NIKOLA POLIĆ, *U kavani o kavani (Razmatranje oko jednog stola)*, u: NIKOLA POLIĆ *Zagrebačke šetnje: marginalia, kozerije, feljtoni*, ur. VINKO ANTIĆ, Rijeka 1991, Izdavački centar Rijeka, str. 42.

48 Ivi, str. 41.

Zapada od one s Istoka «koja fabricira nekulturne i rakijaške tipove uz pratnju dosadnih sevdalinka».⁴⁹ Ovdje ponovno nalazimo susret kave i alkohola, koji ovdje metonimijski signaliziraju miteleuropsku i balkansku kulturu. Polić žali za predratnim kavanama, gdje se «nije debatiralo i ozbiljnoj je ličnosti bio ulaz zabranjen»,⁵⁰ dok se u poratnoj kavani «ozbiljno debatira o najozbiljnijih pitanjima», pa je zato «naprosto mučionica».⁵¹ Kavanu Polić «mrzi i cijeni»: to je mjesto lijenosti i dangubljenja.

Ipak je kavana ostala stan onih, koji su bez stana
Postala je hram onih, koji su izgubili svaku vjeru
postala je kula onih, koji porušiše sve kule.⁵²

Kavana je i mjesto izvan vremena, ako vrijeme znači samo čekanje nečega što neće doći, i to je atmosfera koji Polić izvrsno opisuje:

I mi sjedimo tako i sijedimo, gledajući po čitave sate u ulazna vrata, očekujući stalno nekoga, premda smo uvjereni, da ne će nitko doći. Mi svejedno čekamo i ne mičemo se. Kavana tuče o naš mozak kao sat, kao budilica bez budnice. Ne dođemo li jedan dan u kavanu, mi smo nesretni, jer smo izgubili dan, jer je moguće baš to bio taj dan, kad je imao doći onaj, koga čekamo uzalud mjesece i godine.⁵³

O kavanama nisu pisali samo pisci zlatnog doba habsburških kavana, to jest na prijelazu stoljeća do Prvog svjetskog rata;⁵⁴ naprotiv, kao što vidimo, kavana je i nadalje važna tema. Za mlade Zagrepčane drugog poratnog doba, «[...] stiješnjeni u oronulim, od rata i neimaštine načetim stanovima, primorani na zajednička korištenja kuhinja i ostalih zapuštenih nusprostorija [...]»,⁵⁵ kavane nude toplinu

49 Ivi, str. 42.

50 Ivi, str. 43.

51 *Ibid.*

52 *Ibid.*

53 *Ibid.*

54 Usp. INES SABOTIČ, *Stare zagrebačke kavane i krème s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, cit., str. 11.

55 SUNČANA ŠKRINJARIĆ, *Kazališna kavana*, Zagreb, Mladost, 1988, str. 11.

i utočište, kao što čitamo u romanu Sunčane Škrinjarić *Kazališna kavana* iz 1988. godine. Sve do naših dana kavanama i kavi hrvatski pisci i dalje posvećuju pjesme, pripovijetke i članke, pa čak i cijele knjige.⁵⁶

Talijanske su kavane imale djelomično isto značenje kao i hrvatske, s obzirom na to da su bile važne u vremenima borbe za nacionalno ujedinjenje Italije. Sukladno tomu, vrijedi spomenuti *Caffè Pedrocchi* u Padovi, odnosno *caffè Florian* u Veneciji; u potonji su 1848. godine za vrijeme ustanka Daniela Manina i Niccolò Tommasea smještali ranjenike. Talijanske su kavane značajne i s književnog gledišta jer su ih pohađali pisci, pjesnici, intelektualci, pa su se tamo rađali književni pokreti, časopisi, književna društva. Potvrđuju to, a navodimo tek neke od njih, *Caffè Greco* u Rimu, u kojemu se još uvijek sastaje društvo *Romanisti*, koje se bavi gradom Rimom te svakoga Božića objavljuje zbornik, ili *Gambrinus* u Napulju, odnosno *Giubbe Rosse* u Firenci.

Unatoč tomu, govoreći o talijanskoj kavani danas, uglavnom se ne misli na instituciju o kojoj je do sada pisano, nego na *barove* u kojima se *espresso* ponajviše pije za šankom. *Espresso*, koji se proširio na cijeli svijet, povezan je sa stilom života, s *way of life* tipičnim za postmoderno društvo i za globalizaciju. Premda se najbolji *espresso* još uvijek pije u Napulju, potpuno je delokaliziran i možemo ga popiti bilo gdje. Riječ *espresso* naizgled označava samo jednu vrstu kave, no u Italiji postoji niz različitih vrsta *espressa*, ovisno o dodatcima, kao i načinima njegova ispijanja, koji su osobiti upravo za Talijane.⁵⁷ Hans Magnus Enzersberger, primjerice, rabi upravo sliku kave ne bi li podcrtao individualizam Talijana: «In un bar di Andria ci sono cinque camionisti, ognuno chiede un caffè. Il primo lo vuole *molto stretto*, il secondo *macchiato*, un altro con latte caldo, il suo collega un cappuccino, ma l'ultimo con un grido di trionfo che attraversa il locale 'un espresso doppio, con il latte a parte!'. Lo conoscono in tutti i posti di ristoro fra Verona e Brindisi e nessun gestore oserebbe negargli quel desiderio così ardente».⁵⁸

56 Valja spomenuti Tina Ujevića, Miroslava Krležu, Viktora Vidu, Dobricu Cesarića i dr. Usp. MARIA RITA LETO, "Eppure beviamo il caffè insieme": *integrazione e disgregazione nella ex Jugoslavia*, in *Linee di confine. Separazioni e processi di integrazione nello spazio culturale slavo*, a cura di GIOVANNA MORACCI e ALBERTO ALBERTI, Firenze, Firenze University Press, 2013, str. 281–294.

57 Upozoravam na stranicu: <http://www.charmingitaly.com/different-types-of-italian-coffee/#>

58 HANS MAGNUM ENZERSBERGER, *Ah Europa! Rilevazioni da sette paesi con un epilogo dell'anno 2006*, trad. di CLAUDIO GROFF, Milano, Garzanti, 1989, str. 53 [*Ah, Europa! Wahrnehmungen aus sieben Ländern. Mit einem Epilog aus dem Jahre 2006*, Frankfurt, 1987]. Upozoravam i na crtani film Bruna Bozzetta *Italia vs Europa* [<https://www.youtube.com/watch?v=tzQuooKXVq0>].

U Hrvatskoj je također *espresso* zamijenio tursku kavu, koja je nestala iz svake kavane i kafića, ali koja i dalje “preživljava”, kako se čini, u domovima pojedinaca. Kako bi rekao Goffman, kroz svakodnevnu praksu ispijanja kave mogu se pratiti ne samo običaji već i evolucija načina na koje se predstavlja vlastiti osjećaj identiteta.⁵⁹ Jačanje hrvatskog nacionalnog identiteta i potvrda njegove zapadne tradicije ostvaruje se i danas, kao i početkom XX. stoljeća, u oblicima tek nazgled sličnim, ali ipak vrlo različitim, u istančanom, ali snažnom pozivanju na prehranu sukladnu miteuleprouskoj i nadasve nebalcanškoj tradiciji. No Andrea Zlatar u knjizi *Veliko spremanje* posvećuje poglavlje *Ritualima kave* te kaže: «Oni koji preziru tursku kavu i piju samo *espresso*, zamijenili su tek jedan element, vezan uz tehniku pripreme, ali nisu narušili sustav. Dapače, samim inzistiranjem na *espressu* priznali su da prihvaćaju norme zajednice kojoj pripadaju, iako je u potpunosti ne osjećaju svojom.»⁶⁰ U Hrvatskoj se kavu – bilo kakvu, *espresso*, *cappuccino*, *macchiato*, *caffelatte* itd. – ne pije u žurbi; štoviše, ispijanje kave znači sjesti i baviti se sobom i/ili drugima neko vrijeme.

«Poziv na kavu je i poziv na priču», tvrdi Julijana Matanović, koja piše neku vrstu autobiografije, čija je crvena nit ispijanje kave.⁶¹ Kava i priča su, dakle, usko povezane. I za mladog hrvatskog dramaturga Ivora Martinčića, autora djela *Drama o Mirjani i ovima oko nje*, ispijanje kave je trenutak introspekcije i samoznanja. Prizor se otvara upravo u trenutku u kojemu glavno žensko lice sjedi za stolom i pije kavu: «Ja sam Mirjana. Sjedim za stolom. Popila sam gutljaj kave iz šalice. Potom sam dodala mlijeko. Uzela sam kutiju cigareta i zapalila jednu. Pušim. U pozadini svira neka lagana glazba.»⁶² Ovdje, kao i u komediji *Ovi duhovi* Eduarda De Filippa, kava dozvoljava pauzu, razmišljanje, prekid svakidašnjih briga.⁶³ Žena, koja ima obitelj i radi težak posao, nalazi vrijeme da bude sama sa

59 ERVIN GOFFMAN, *La vita quotidiana come rappresentazione*, trad. di MARGHERITA CIACCI, Bologna, Il Mulino, 2011 [*The Presentation of Self in Everyday Life*, New York, 1959].

60 ANDREA ZLATAR, *Veliko spremanje*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 2003, str. 180.

61 JULIJANA MATANOVIĆ, *I na početku i na kraju bijaše kava (kolokvij o kavi)*, Zagreb, Mozaik knjiga, 2014, str. 139.

62 Prvi put bila je praižvedena godine 2010 [<http://drame.hr/drame/141-drama-o-mirjani-i-ovima-oko-nje>].

63 “Pasquale: (*seduto fuori al balcone, ha davanti a sé un'altra sedia con sopra una piccola macchinetta da caffè napoletana, una tazzina e un piattino. Mentre attende il caffè parla con dirimpettaio prof. Santanna*) Salute professore! Eh... A noialtri napoletani, toglieteci questo poco di sfogo fuori al balcone... Io, per esempio, professore, a tutto rinuncerei tranne a questa tazzina di caffè, presa fuori al balcone, tranquillamente, dopo quella mezzoretta di sonno che uno si è fatto dopo pranzo[...]”, EDUARDO DE FILIPPO, *Questi fantasmi*, Torino, Einaudi, 1972, str. 27 [1. izd. 1951].

sobom i sa svojim mislima, a upravo iz toga predaha i tišine nastaje priča.

Postojanje motiva kave u navedenim književnim tekstovima (koji su samo jedan mali dio onih u kojima kava ima odlučujuću ulogu) može poslužiti ne samo da se uoče običaji svakodnevnog života ili da se rekonstruira jedna mikropovijest običaja već istodobno postaje i lakmus papir percepcije koju ti književnici imaju o sebi i o književnom diskursu te, općenitije, o načinu kako oni predstavljaju vlastiti osjećaj identiteta.

Coffee and cafés in croatian and italian literature

This essay focuses on the function of the social and cultural practice of coffee drinking, as it is represented in the Croatian and Italian literatures. Coffeehouses have indeed been instrumental in the development of both Croatian and Italian literature, in a material sense, as a place where writers and artists in general could gather, as well as in a more symbolic sense, as a place which would allow their creativity to flow. Thus, coffee drinking had, from its very appearance in Europe, a powerful symbolic value. For a long time, conservatives, the guardians of tradition, regarded it as an exotic, corrupting drink, either a kind of devilish Turkish poison, or a temptation to idleness, as we can infer from Croatian and Italian literary texts of the past centuries (Bacco in Toscana, Matijaš Grabancijaš dijak, etc.). By retracing the

history of coffee drinking and of the coffeehouses, this essay aims at pointing out the crucial influence this drink has had on some key passages of Croatian and Italian literary history. In the Enlightenment, for example, coffee houses were a sort of institution, which greatly contributed to the formation of the Italian nation building project, whereas in Croatia a similar centrality in literature was played by the turn-of-the-twentieth-century Mittel-European coffeehouses. Coffee, then, emerges as a favourite image in many literary texts, from the sixteenth century through our days in the literature of both countries.

•
Keywords:

coffee, Croatian literature, Italian literature, Balkans, Mitteleuropean culture

BIBLIOGRAFIJA

- GIAMBATISTA BASEGGIO, *Marsigli (Ferdinando)*, in *Biografia degli italiani illustri nelle scienze lettere e arti del secolo XVIII e de' contemporanei*, vol. VIII, a cura di EMILIO DE TIPALDO, Venezia, 1841., str. 272–287.
- NIKOLA BATUŠIĆ, *Svečanost gozbe i siromaštvo stola u komedijama Tituša Brezovačkoga*, «Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu», XXXI (2005), str. 150–165.
- TITUŠ BREZOVAČKI, *Matijaš Grabancijaš dijak*, prir. MILAN RATKOVIĆ, pred. DUNJA FALIŠEVAC, Zagreb, Sys print, 1996.
- MILUTIN CIHLAR NEHAJEV, *Canossa Moderne (1906)*, u: *Hrvatska književna kritika. Nehajev i suvremenici*, V, ur. ŠIME VUČETIĆ, Zagreb, Matica hrvatska, 1964, str. 71–78.
- MILUTIN CIHLAR NEHAJEV, *Veliki grad*, Zagreb, Matica hrvatska, 1919.
- MIRKO DEANOVIĆ, *Odrzi talijanske akademije "degli Arcadi" preko Jadrana*, II, «Rad JAZU» 250 (1935), str. 1–98.
- IGNJAT ĐURĐEVIĆ, *Caphei Thracis in plantam sui nominis metamorphosis*, u: *Hrvatski latinisti Croatici auctores qui latine scripserunt*, II, prir. VELJKO GORTAN – VLADIMIR VRATOVIĆ, Zagreb, Matica hrvatska – Zora, 1970., str. 218–222.
- STIJEPO ĐURĐEVIĆ, *Derviš*, u: *Zbornik stihova XVII. stoljeća*, prir. RAFO BOGIŠIĆ, Zagreb, Matica hrvatska – Zora, 1967., str. 93–97.
- EDUARDO DE FILIPPO, *Questi fantasmi*, Torino, Einaudi, 1972.
- HANS MAGNUM ENZERSBERGER, *Ah Europa! Rilevazioni da sette paesi con un epilogo dell'anno 2006*, trad. di CLAUDIO GROFF, Milano, Garzanti, 1989. [*Ach, Europa! Wahrnehmungen aus sieben Ländern. Mit einem Epilog aus dem Jahre 2006*, Frankfurt, 1987].
- NASKO FRNDIĆ, *Jezični i sadržajni aspekti Đurđevićeva "Derviša"*, «Dani hvarškoga kazališta Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu», XX (1994), 1, str. 152–162.
- ERVIN GOFFMAN, *La vita quotidiana come rappresentazione*, trad. di MARGHERITA CIACCI, Bologna, Il Mulino 2011 [*The Presentation of Self in Everyday Life*, New York, Anchor Book, 1959].
- BOŽIDAR JEZERNIK, *Europa selvaggia. I Balcani nello sguardo dei viaggiatori occidentali*, trad. di GIANNA MASOERO, Torino, EDT, 2010. [*Wild Europe. The Bal-*

- kans in the Gaze of Western Travellers*, London, 2004].
- NEVEN JOVANOVIĆ, *Rastić čita satire*, Split, Književni krug Split, 1997, str. 291–305.
- MIROSLAV KRLEŽA, *Zastave I*, Zagreb, Zora, 1967.
- MARIA RITA LETO, “*Eppure bevavamo il caffè insieme*”: *integrazione e disgregazione nella ex Jugoslavia*, in *Linee di confine. Separazioni e processi di integrazione nello spazio culturale slavo*, a cura di GIOVANNA MORACCI e ALBERTO ALBERTI, Firenze, Firenze University Press, 2013., str. 281–294.
- LUIGI FERDINANDO MARSIGLI, *Bevanda asiatica brindata all’Eminentissimo Bonvisi, nunzio apostolico appresso la Maestà del l’imperatore, da Luigi Ferdinando co. Marsigli che narra la historia medica del cavè*, Appresso Gio. Va Ghelen, Vienna, 1685.
- JULIJANA MATANOVIĆ, *I na početku i na kraju bijaše kava (kolokvij o kavi)*, Zagreb, Mozaik knjiga, 2014.
- ANTUN GUSTAV MATOŠ, *Zagreb i Zagrebi*, u: A. G. MATOŠ, *Sabrana djela*, V, Zagreb, JAZU – Liber – Mladost, 1973., str. 375–381.
- ANTUN GUSTAV MATOŠ, *Društvenost* (1910), u: A. G. MATOŠ, *Sabrana djela*, V, Zagreb, JAZU – Liber – Mladost, 1973., str. 206–210.
- GIANFRANCESCO MOROSINI, *Relazione di Gianfrancesco Morosini, bailo a Costantinopoli, letta in Senato l’anno 1585*, in *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, Serie III, vol. III, a cura di Eugenio Albèri, Firenze, Società Editrice Fiorentina, 1855., str. 251–322.
- NIKOLA POLIĆ, *U kavani o kavani (Razmatranje oko jednog stola)* (1921), u: Nikola Polić *Zagrebačke šetnje: marginalia, kozerije, feljtoni*, ur. VINKO ANTIĆ, Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 1991., str. 41–43.
- JUNIJE RASTIĆ, *Anglomani – Gallomani*, u: *Hrvatski latinisti Croatici auctores qui latine scripserunt*, II, prir. VELJKO GORTAN – VLADIMIR VRATOVIĆ, Zagreb, Matica hrvatska – Zora, 1970., str. 782–791.
- FRANCESCO REDI, *Raccolta delle poesie di Francesco Redi*, Londra, 1781.
- FRANCESCO REDI, *Opere*, vol. IV, Società Tipografica de’ Classici Italiani, Milano, 1811.
- FRANCESCO REDI, *Raccolta scelta di prose italiane*, vol. II, a cura di GIOVANNI FLAUTI, Napoli, Gabinetto Bibliografico e Tipografico, 1850.
- ABDULAH SEFEROVIĆ, *Zadar – kavane kao mjerilo uljuđenosti*, «Hrvatska revija», III (2003), str. 48–53.

- GEORGE STEINER, *Ideja Europe*, prev. NIKICA PETRAK, Zagreb, Antibarbarus, 2009.
- INES SABOTIČ, *Stare zagrebačke kavane i krčme s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, prev. VESNA LISIČIĆ, Zagreb, AGM – Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, 2007.
- AUGUST ŠENOVA, *Zagrebačke crtice*, «Narodne novine», 1880., 22 siječnja, str. 4.
- SUNČANA ŠKRINJARIĆ, *Kazališna kavana*, Zagreb, Mladost, 1988.
- MILIVOJ ŠREPEL, *O latinskoj poeziji Junja Restija*, «Rad JAZU», CXIV (1893), str. 99–158.
- TIN UJEVIĆ, *Čuperci magle i koluti dima* (1938), u: TIN UJEVIĆ *Sabrana djela. Feljtoni 2. Putopisi*, XIII, Zagreb, 1965, str. 134–150.
- PIETRO VERRI, *Scritti vari*, vol. II, ordinati da GIULIO CARCANO, Le Monnier, Firenze, 1854.
- ANDREA ZLATAR, *Veliko spremanje*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 2003.
- BRUNO BOZZETTO, *Italia vs Europa*: <https://www.youtube.com/watch?v=tzQuuoKXVq0>
- 50 Italian ways to drink a coffee: <http://www.charmingitaly.com/different-types-of-italian-coffee/#>
- IVOR MARTINČIĆ, *Drama o Mirjani i ovima oko nje*: <http://drame.hr/drame/141-drama-o-mirjani-i-ovima-oko-nje>